

Tussen Scylla en Charybdis

Oratie prof. dr. mr. Nora van Oostrom over rechtenonderwijs

Op zoek naar koers en waarde voor het juridisch onderwijs

20 maart 2009, uitgesproken in het Academiegebouw, Universiteit Utrecht

(Prof. dr. mr. Nora van Oostrom-Streep is hoogleraar in de faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie, departement Rechtsgeleerdheid)

** Intro Bob Dylan eindigend in still van donkere zee **

Geachte mevrouw de voorzitter,
Geachte heer de rector magnificus,
Geachte aanwezigen,

Toen Bob Dylan in oktober 1963 het lied schreef dat u zojuist hebt gehoord en gezien, had hij waarschijnlijk geen idee dat de tekst ervan ruim 45 jaar later nog actualiteitswaarde zou kunnen hebben, laat staan dat het lied van toepassing zou kunnen zijn op zoiets als het juridisch klimaat in Nederland. Toch is dat het geval, want nog extra aangejaagd door de huidige kredietcrisis, is naast onder meer de economie en binnenlandse politiek, momenteel ook het juridisch tij aan grote veranderingen onderhevig. Parallel aan de door de maatschappij gestuurde verschuivingen, is in het academisch onderwijsveld een tweede, autonome, tendens zichtbaar. Een verschuiving van financiering, van focus, van onderwijsvorm. Het juridisch academisch onderwijs wordt geacht te varen op de woelige golven die worden veroorzaakt door deze, elkaar versterkende maar soms ook tegengestelde krachten, zonder hiervoor een duidelijk kompas te hebben. Het lijkt door deze stuurloosheid varen tussen Scylla en Charybdis, hoe dan ook gedoemd ten onder te gaan. Om met Bob Dylan te spreken: 'admit that the waters around you have grown and accept that soon you'll be drenched to the bone'.

Maar hoe vindt het juridisch onderwijs in deze woelige tijd met alle zichtbare en onzichtbare krachten die daar op inwerken, nu de juiste koers waardoor het ongeschonden tussen deze mythische klippen door wordt gevoerd? Mijns inziens geachte aanwezigen, moeten we daarvoor ver terug in de tijd en daartoe citeer ik u graag een veelzeggende passage:

"Het is waarschijnlijk, en logisch, dat een maatschappij nooit op een behoorlijke manier bestuurd zal worden als de regering bestaat uit mensen die geen behoorlijk opleiding hebben gehad en die geen ervaring met de Waarheid hebben. Ook zal de maatschappij niet behoorlijk worden bestuurd als het aan mensen die wél zo'n opleiding hebben gehad, wordt toegestaan hun hele verdere leven aan hun geestelijke vorming te wijden. Zonder de behoorlijke opleiding en ervaring met de Waarheid heeft men in zijn leven geen vastomlijnd doel voor ogen waarop men zich bij al zijn handelingen in het persoonlijk en maatschappelijk leven kan richten, en in het andere zal men er uit zichzelf niet toe komen zich met de praktijk in te laten omdat men van oordeel is al tijdens zijn leven het wetenschappelijk paradijs te hebben bereikt. Als ontwerpers van de maatschappij hebben wij dus de taak de meest begaafde mensen niet alleen te verplichten hun studie voort te zetten tot zij de weg omhoog zijn gegaan en de werkelijke Waarde hebben gezien, maar wanneer ze daar boven een voldoende inzicht hebben gekregen mogen we ze daar ook niet laten. Tegenover de mensen die in onze maatschappij een wetenschappelijke vorming krijgen is het niet onrechtvaardig hen te verplichten de verantwoording voor de gemeenschap op zich te nemen."

Deze woorden zijn, zij het heel vrij vertaald, afkomstig van Plato. Een kleine 2500 jaar geleden verscheen een van zijn beroemdste werken, de Politeia, waarin hij beschreef hoe de ideale staat er uit zou moeten zien. In de visie van Plato zouden bepaalde leidinggevende functies slechts bekleed mogen worden door personen die niet alleen over een hoogstaand kennisniveau beschikten, maar bovenal over een diep inzicht in wat hij Waarde noemde. Waarde in de zin van absolute kernwaarde van het bestaan, ontdaan van schijnwaarden en afleidende factoren als welvaart, status en macht. De visie van Plato was een reactie op de visie van de sofisten volgens wie de waarheid iets subjectiefs was, normen en waarden relatief waren, en het er niet om ging om in de maatschappij de waarheid te vinden, maar slechts om anderen van jouw

waarheid te overtuigen.

Plato daarentegen was, zoals uit het eerdere citaat blijkt, een geheel andere mening toegedaan. De ideale opleiding van hen die sleutelposten in de maatschappij zouden mogen gaan vervullen zou dan ook een opleiding zijn die er niet alleen op gericht was kennis over te brengen, maar tevens de studenten de vaardigheid bij te brengen om 'het oog van de geest te richten naar het licht, zodat de geest zelf kon oordelen'.

Dames en heren, bij het nadenken over het onderwerp voor deze oratie werd ik getroffen door de werkelijke betekenis van het woord professor. Als afkomstig van het Latijnse profiteor, 'openlijk verklaren', betekent het publiekelijk kenbaar maken waar je voor staat. Ditzelfde komt wat pregnanter naar voren in het Engelse 'to profess'. Na enkele onderwerpen de revue te hebben laten passeren, alle vrij technisch-juridisch van aard, moest ik erkennen dat de kern van mijn leeropdracht, *Burgerlijk recht, in het bijzonder notarieel recht*, voor mij niet gelegen is in de technisch-juridische details van een figuur als de kwalitatieve verplichting, maar veeleer in het opleiden van mensen tot kundige juristen die een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan onze maatschappij.

In die kern vond ik het nodige terug van de Platonische opvatting omtrent wetenschap, opleiding en Waarde, zij het dat ik werd gedwongen na te denken over mijn eigen interpretatie van deze opvatting. Wat beschouw ik binnen mijn leeropdracht als na te streven en op de studenten over te brengen Waarde? Welke rol heeft de maatschappij hierin, en vooral; welke soort opleiding zou het meest geëigend zijn om de zoektocht van de individuele juridische student naar de Waarde te faciliteren, te stimuleren en te laten slagen?

Alhoewel dit volgens sommigen onder u wellicht beter zou passen in een inaugurele rede van een hoogleraar Filosofie, is het nadenken over deze vragen voor een juridisch hoogleraar, ongeacht diens discipline, mijns inziens absoluut noodzakelijk. In een maatschappij die meer en meer wordt gedomineerd door wetten en geschreven en ongeschreven regels, die in hoog tempo vercommercialiseert en juridiseert en waarin nog steeds het recht van de sterkste lijkt te gelden, wordt de rol van de jurist onherroepelijk groter. In een groeiend web van wetten en regels wordt de jurist als Vergilius die als gids Dante aan de hand meeneemt, de Hel in. En terwijl Dante uiteindelijk door diverse gidsen ongeschonden naar de Hemel wordt geleid, is het voor de justitiabele maar de vraag of hij een gids vindt (en kan betalen) die over de vaardigheden beschikt om hem ongeschonden naar die Hemel te leiden. De justitiabele wordt meer en meer afhankelijk van zijn juridisch adviseur, en het is daarmee meer en meer de kennis en kunde van de jurist die de bestemming van de niet-jurist bepaalt. Hemel, Louteringsberg of Hel.

De grotere afhankelijkheid van de maatschappij van juristen en daarmee hun groeiende rol in de samenleving, leggen een grote verantwoordelijkheid op de juridische opleidingen en maken dat deze kritisch moeten zijn op de waarden die zij zelf hanteren bij het selecteren van onderwijsmateriaal, het leggen van accenten, het aanstellen van docenten en het vaststellen van leerdoelen. Wat is de na te streven Waarde? En in het verlengde daarvan de eerste vraag die ik aan de orde wil stellen: wat is een goed jurist?

Nu pretendeer ik niet op dit punt de wijsheid in pacht te hebben, maar onomstreden is dat een goed jurist naast inhoudelijke kennis ook moet beschikken over bepaalde persoonlijke vaardigheden en morele kenmerken die hem of haar geschikt maken de uitermate verantwoordelijke rol te vervullen die in onze maatschappij aan juristen voorbehouden is. Ons rechtssysteem is ingericht op professionele juristen, anders dan in landen met bijvoorbeeld juryrechtspraak. Wij kennen de verplichte procesvertegenwoordiging en op meerdere terreinen verplichte notariale interventie. Juristen zijn aldus de spil in vele maatschappelijke raderen, en vervullen daarboven meer dan gemiddeld vaak een hoge functie in de maatschappij. Om u een voorbeeld te geven: van onze huidige 27 bewindslieden, ministers en staatssecretarissen, zijn er acht jurist. Tot het recent aantreden van Aboutaleb in Rotterdam waren de zittende burgemeesters van de grote steden alle juristen. Van de veertien na-oorlogse minister-presidenten van Nederland waren er vijf jurist. Van de 150 leden van onze Tweede Kamer, heeft één op de zeven een juridische achtergrond en van de 75 leden van onze Eerste Kamer maar liefst meer dan één op de drie. Het grondig nadenken over de eisen die aan deze mensen en hun opleiding mogen worden gesteld, is dus meer dan gerechtvaardigd. Natuurlijk ben ik niet de eerste die hier over nadent. Sterker nog: nog pas in 2005 verscheen het boekje 'Wat maakt een

goed jurist', onder redactie van de Groningse hoogleraar Brouwer. In dat boekje gaven veertig, meest prominente, juristen, hun visie op wat nu een goed jurist maakt en ook mijn eigen decaan, Professor Henk Kummeling kwam hier aan het woord. Wat door veel van de juristen die aan het boekje bijdroegen werd onderstreept, is dat er niet zoiets als 'de jurist' bestaat. Naast in de traditionele juridische beroepen als advocaat, rechter en natuurlijk notaris, vinden we immers juristen bij (semi-)overheden, banken, verzekeraars, als bedrijfsjurist, zelfstandig adviseur, zijn ze bestuurders, politici of zelfs bestuursvoorzitter van een universiteit. Het gebrek aan homogeniteit binnen deze groep maakt het lastig algemene eisen te destilleren die de maatschappij aan 'een goed jurist' stelt. Toch meen ik enkele eisen te kunnen formuleren waaraan een 'goed jurist' moet voldoen. Daarin word ik gesteund door zowel de juristen die aan eerdergenoemd boekje bijdroegen, als de mensen die ik in het kader van deze oratie hiernaar heb gevraagd.

Het eerste vereiste, actuele kennis van het positieve recht, lijkt het meest voor de hand te liggen. In alle genoemde 'verschijningsvormen' van de jurist wordt van deze verwacht dat hij inhoudelijk de materie beheerst. De reikwijdte van de verwachte kennis loopt natuurlijk uiteen naar gelang de mate van specialisatie die de betrokkene van de jurist mag verwachten, maar een goede kennis van wat ik maar voor het gemak het 'basisrecht' noem, is vanzelfsprekend. In dit verband wijs ik er op dat een gedegen kennis van het recht behalve kennis van het hier en nu (het positieve recht) ook impliceert kennis van en inzicht in het kader waarbinnen wet en recht zich hebben ontwikkeld en zich nog steeds vormen. Vakken als rechtsfilosofie en rechtsgeschiedenis acht ik in dat verband onontbeerlijk, iets waar ik later op terug kom. Overigens is niet iedereen het hierover helemaal met me eens. In het juridisch tijdschrift *Ars Aequi* van deze maand geeft scheidend hoogleraar Staatsrecht Tijn Kortmann aan dat wat hem betreft aan rechtenstudenten eerst en vooral 'de Meccanodoos' gepresenteerd moet worden: de bouwstenen van ons positieve recht. Kortmann erkent echter wel dat juridische studenten er op gewezen moeten worden dat recht geen objectieve wetenschap is, maar deels een afspiegeling van machtsverhoudingen en 'een onvolmaakt en tevens verdacht object van studie waar je nooit grip op kunt krijgen omdat het te snel verschuift van inhoud en waarden'. Aan enigszins beschaafde rechtssystemen, (waar wij het onze graag onder scharen) liggen, aldus Kortmann, wel bepaalde algemene waarden ten grondslag. Aan juridische studenten moet wat hem betreft wel geleerd worden dat recht relatief is, dat het ergens vandaan komt. Dit heeft te maken met zoeken naar het kader, naar heersende moraal en anders dan Kortmann ben ik van mening dat wellicht nog voordat 'de Meccanodoos', het positieve recht, aan bod komt, de totstandkoming en het morele kader ervan aan de orde moeten komen.

De tweede maatschappelijke eis, het vermogen tot formuleren en analyseren is wellicht nog belangrijker dan directe kennisreproductie. Taalvaardigheid is eigen aan een goed jurist of, zoals ik mijn studenten altijd voorhoud: de taal is het wapen van de jurist en je gaat niet met een bot wapen het slagveld op. Taalvaardig zijn werkt naar twee kanten; enerzijds dient de jurist teksten snel tot zich te kunnen nemen en taaltechnisch te kunnen doorgronden (en dat is bij veel juridische teksten, denk aan arresten van Hof of Hoge Raad, geen sinecure) anderzijds dient de jurist zelf foutloos en begrijpelijk Nederlands te spreken en te schrijven. Aandacht voor correct formuleren is dus absoluut noodzakelijk, wat ook hoge eisen stelt aan de taalvaardigheid van de docenten die de studenten op dit punt moeten beoordelen en trainen. Volgens Kortmann is de houding ten opzichte hiervan: 'als je het maar begrijpt, of een beetje begrijpt, dan is het wel genoeg'. Kortmann vergelijkt dit 'globale begrijpen' van de taalkundige regels met het 'globaal leren schieten' van politieagenten. Onbegrijpelijk dus.

Analyseren vervolgens, het bepalen van de te volgen strategie en de te beantwoorden vraag, en het scherp kunnen scheiden van hoofd- en bijzaken, is voor het geven van een goed advies essentieel. Een even geestig als scherp voorbeeld van correcte analyse dat ik u in dit kader niet wil onthouden geeft Professor Brouwer in zijn eerdergenoemde boekje:

Met het doel Dr. Watsons analytische vaardigheden beter te ontwikkelen is Sherlock Holmes met hem aan het kamperen. Na de eerste dag intensief geoefend te hebben en voortdurend door Holmes getest en getoetst te zijn, trekken ze zich na een eenvoudige, maar voedzame maaltijd terug in hun tent om te gaan slapen. Na enige uren port Holmes zijn trouwe vriend wakker en zegt: 'Watson, look up at the sky and tell me what you see.' Watson denk bij zichzelf: Holmes zal me niet toch ook nog midden in de nacht willen trainen, maar antwoordt na enige tijd dan toch: I see millions and millions of stars. What does that tell you?' vraagt Holmes. Watson denkt even na en zegt dan, in de hoop indruk op

Holmes te maken: Astronomically it tells me that there are millions of galaxies and potentially billions of planets. Astrologically I observe that Saturn is in Leo. Horologically, I deduce that the time is approximately a quarter past three. Theologically I can see that God is all powerful and that we are small and insignificant. Meteorologically, the sky is clear. I suspect that we will have a beautiful day tomorrow. Vervolgens valt er een, voor het gevoel van Watson, minutenlange stilte. Na lang aarzelen vraagt Watson: What does it tell you, Holmes? Holmes is even stil en antwoordt dan op wanhopige toon: Watson, you idiot, somebody has stolen our tent!

Maar ook aan de persoon van de jurist worden eisen gesteld.

Een derde, en wellicht de meest belangrijke, eis die de maatschappij aan een jurist stelt is die van integriteit. Ook hier geldt dat de verwachte integriteit wordt bepaald door de rol die de jurist vervult. Het opzoeken van de grenzen en ruim interpreteren van juridische begrippen ligt in de lijn van de advocaat of de fiscalist, meer richting het Sofistische zo u wilt, terwijl van de rechter en de notaris zal worden verwacht dat deze binnen sterk ingekaderde grenzen opereren. Toch is een gemeenschappelijke noemer dat degene die de jurist inschakelt er op wil kunnen vertrouwen dat de jurist zijn uiterste best doet zijn belangen optimaal te behartigen, daarbij geen andere, tegenstrijdige en/of niet kenbare belangen dient en handelt binnen de grenzen van het toelaatbare. Het is wellicht deze eis die het dichtst de vraag benadert die ik eerder stelde naar de na te streven Waarde, en die vraagt om een attitude die de jurist zelf laat nadenken en hem steeds zijn handelen laat afzetten tegen wat moreel juist is. Ofwel zoals Brouwer in zijn inleiding zegt: denk zélf na, pensez par vous-même. Enkele weken geleden was hier in Utrecht te gast de befaamde Italiaanse schrijver Claudio Magris, die een lezing hield over de verhouding tussen literatuur en recht. In een doorwrocht betoog haalde Magris vele beroemde schrijvers aan die over recht en wet hadden geschreven en hij constateert dat het juridisch denken verward raakt in het verschil tussen dat wat valt onder het recht als Iussum, dat wat door een hoger gezag is uitgevaardigd, en dat wat ertoe behoort als Iustum, als rechtvaardigheid. Juristen bestuderen in dit kader het Iussum, dat wat de wetgever heeft uitgevaardigd, terwijl het bij de na te streven Waarde gaat om het Iustum, de rechtvaardigheid. Een constatering overigens, waar ook collega Van Mourik in zijn afscheidscollege Yin/Yang aandacht aan heeft besteed en waarop ik zometeen terugkom.

In het verlengde van de integriteits eis ligt bij bepaalde functies de eis van onpartijdigheid. Het handelen en oordelen zonder aanzien des persoons en het gelijkelijk informeren en Belehren van alle betrokkenen. Het is dan ook in deze functies dat bij het aanvaarden van het ambt (hier zien we al een verschil met de niet-ambtelijke functies van bijvoorbeeld advocaat en fiscalist) de eed of belofte wordt afgelegd met daarin een specifieke verwijzing naar de onpartijdigheid. Toch ontkomt ook de advocaat, partijdig jurist bij uitstek, niet aan morele regels. Zo vermeldt de inleiding op de gedragsregels voor de advocaten:

Hij onthoudt zich van handelingen waardoor het vertrouwen in de advocaat als zodanig wordt geschaad. Hij dient ernaar te streven dat hij, en daarmee de advocaat in het algemeen, wordt aangezien als iemand wiens oordeel gezag heeft en met wie zaken kunnen worden gedaan.

Al deze genoemde eden en regels, hebben niet te maken met rechtskennis maar met moraal en ethisch besef. Niet met Iussum, maar met Iustum.

In een tijd als die waarin we nu leven, waarin de economie krimpt en een terugval in omzet bij juridische dienstverleners te zien is, zien we dat deze vereiste deugd onder druk komt te staan. Waar de zekerheid van werk gekoppeld is aan omzet, is de verleiding groot om op alle fronten met de client mee te denken. Dit kan in de meest positieve zin van het woord zijn, namelijk in het 24 uur per dag bereikbaar zijn en het geven van optimale adviezen, maar helaas vertaalt dit zich soms ook in het oprekken van de regels. We kennen allemaal de berichten over rechters die onder grote druk (er moet een uitsprakennorm worden gehaald) beslissingen nemen die onder andere omstandigheden anders waren uitgevallen en waarvoor nu herzieningsprocedures moeten worden opgetuigd. We kennen de advocaten van kwade zaken, in extremo zelfs een advocaat die wordt neergeschoten op de stoep voor zijn eigen huis, de fiscaal adviseurs die aan belastingontduiking doen in plaats van -ontwijking en we kennen de berichten over dubieuze notarissen die betrokken zouden zijn bij vastgoedfraude en criminele netwerken. Het is niet voor niets dat deze misstappen in de pers breed worden uitgemeten. Het zijn juist de personen die déze functies vervullen

waarvan wordt verwacht dat zij de morele ‘backbone’ van de maatschappij vormen en die dus helder op het netvlies moeten hebben wat Iustum is, wat recht is. Niet alleen wat in de wet staat.

Samenvattend vraagt de maatschappij om kundige, analytische, taalvaardige, ethische en (bij enkele categorieën) onpartijdige juristen. Een goede kennis van het positieve recht, welsprekendheid en analytisch vermogen en het op ethische wijze uitoefenen van het beroep. Kundigheid en onkreukbaarheid als na te streven doelen, zo u wil, Waarden.

Kijken we nu naar de tweede hoofdvraag, namelijk welke rol de academische juridische opleiding speelt bij het beantwoorden van deze maatschappelijk vraag naar goede juristen, dan blijkt het begrip Waarde in de vorm zoals ik die zojuist heb geschetst, in het Strategisch Plan 2009-2013 van de Universiteit Utrecht niet voor te komen. Als kernwaarden noemt de universiteit namelijk Ambitie, Inspiratie, Betrokkenheid en Samenwerking. Heel mooie waarden, maar vrij algemeen, niet per definitie academisch en niet direct bedoeld als Platonisch, moreel of ethisch.

Een van de doelstellingen in dit strategisch plan voor de komende vier jaar lijkt daarentegen rechtstreeks geïnspireerd door eerdergenoemde platonische gedachte:

Studenten studeren aan de universiteit om zich te ontwikkelen tot verantwoordelijke burgers die veelal een leidende positie in de maatschappij zullen innemen. Met een actieve opstelling in het verenigingsleven en deelname aan activiteiten die onderdeel uitmaken van het maatschappelijk debat kunnen studenten er blijf van geven dat academische vorming méér is dan alleen wetenschappelijke vorming.

In deze doelstelling laat de Universiteit zien oog te hebben voor de symbiose tussen Academie en maatschappij en voor de vaak bijzondere positie die academici in die maatschappij bekleden. Academische vorming is inderdaad meer dan wetenschappelijke vorming. Professor Frits van Oostrom, Universiteitshoogleraar hier in Utrecht, memoreerde in zijn toespraak bij de recente Onderwijsparade dat het bij academisch onderzoekend onderwijs ondermeer gaat om ‘het aanleren van een wetenschappelijke attitude: het domein van de vanzelfsprekendheid ontdoen’. Niet het zoeken naar het finale, absolute ‘punt uit’, maar zoals hij dat zo fraai formuleerde, het leren houden van de wijsheid van het vraagteken dat om meer vraagt. De maatschappij krijgt hiermee zelfstandige denkers die zich niet voor het lapje laten houden, niet klakkeloos achter anderen aanlopen en die ook kritisch durven zijn tegenover zichzelf. In deze tijd van stuurloosheid en massa-hysterie belangrijke eigenschappen.

Terug naar het strategisch plan. De universiteit laat zien, zo zei ik, oog te hebben voor de vaak bijzondere positie die academici in de maatschappij bekleden en academische vorming te beogen. Oog op papier althans, want hoe werkt die ambitie nu feitelijk uit? Naar ik vrees op dezelfde manier als bij andere juridische faculteiten. In het boekje ‘Wat maakt een goed jurist’, is die uitwerking haarfijn verwoord door professor Lokin, rechtshistoricus. Lokin zet uiteen wat de kern is van een academische juridische opleiding, en wat het verschil met een juridische HBO-opleiding. Terecht geeft Lokin aan dat iemand die veel weet niet automatisch een academicus is, maar dat de ware academische opleiding zich onderscheidt door het streven naar een beschavingsideaal, het opleiden tot erudiete persoonlijkheden en (in laatste instantie) het opleiden tot zelfstandige onderzoekers die - onafhankelijk van markt en mecenaat - de bevindingen van het onderzoek publiek maken. Het platonische ideaal.

Dit ideaal staat, zo constateert Lokin, in schril contrast met de huidige rechtenstudie die bestaat uit talloze praktijkgerichte vakken die ‘als afzonderlijke gerechten in een veelgangenmenu’ na elkaar en zonder samenhang worden geconsumeerd. De weinige verdiepende vakken zijn niet of onvoldoende in de juridica geïntegreerd en worden daardoor ook als geïsoleerde brokken genuttigd’. Een constatering die overigens al dertig jaar eerder werd gedaan door de bekende Amsterdamse notariële hoogleraar Pitlo die als ideaal van de academisch-juridische studie noemde het bijbrengen van objectivering, relativering en cultuur. Toch wordt het door Lokin geschetste platonische ideaal door de Universiteit Utrecht onderstreept, zo blijkt ook uit de tekst op haar website:

Tijdens de driejarige bachelorfase verdiepen studenten zich in een bepaald wetenschapsgebied. De nadruk ligt op academische vorming: het ontwikkelen van een wetenschappelijke denk- en werkwijze.

Nemen we de genoemde maatschappelijke eisen er bij, en zetten we deze af tegen de academische

doelstelling maar meer nog de academische realiteit, dan is toch de conclusie bij de eerste eis, kennis van het recht, dat hier momenteel onvoldoende aan wordt voldaan. Sowieso is het Nederlandse positieve recht al omvangrijk en kost het werkelijk doorgronden ervan jaren. Wil een jurist een gedegen kennis hebben van de enkele basis van ons positieve recht, waaronder ik als rechtgeaarde privatist ten minste reken het goederen- en verbintenissenrecht, dan vergt dat reeds het overgrote deel van de beschikbare studieruimte, of zoals dat heet ECTS. Eenieder onder u die weet waar ECTS voor staat (European Credit Transfer System) weet dat het Verdrag van Bologna van juni 1999 aan de wieg heeft gestaan van ons huidige bachelor/mastersysteem.

Graag citeer ik een gedeelte van de Bolognaverklaring:

European higher education institutions, for their part, have accepted the challenge and taken up a main role in constructing the European area of higher education, also in the wake of the fundamental principles laid down in the Bologna Magna Charta Universitatum of 1988. This is of the highest importance, given that Universities' independence and autonomy ensure that higher education and research systems continuously adapt to changing needs, society's demands and advances in scientific knowledge.

Wat in deze verklaring te lezen valt is de belangrijke rol die ook het onderwijs speelt, alsook de continue interactie met de maatschappij in die zin dat de Universiteit zich richt naar de noden van de maatschappij. Die interactie mag echter, zo benadrukt de in de Verklaring genoemde Magna Charta, nooit onttaarden in afhankelijkheid van marktpartijen. De belangrijkste grondslagen van het Universitaire onderwijs zijn derhalve onafhankelijkheid en de nauwe band tussen onderwijs en onderzoek.

En hier zien we duidelijk het grote gat dat gaapt tussen tekentafel en praktijk, tussen droom en daad, tussen toen en nu. Waar in vroeger tijden de Universiteit autonoom opereerde, gedoceed werd in de geest van grote denkers als Plato, Socrates en Hugo de Groot, en de autonoom opgedane kennis werd 'teruggegeven' aan de maatschappij, zien we nu een wetenschap die niet zozeer reageert op maatschappelijke ontwikkelingen alswel in alle opzichten afhankelijk is van die maatschappij. Ruimte voor ware academische vorming is er niet meer (denk aan de opmerkingen van Lokin en Pitlo), terwijl van de eens zo gekoesterde autonomie in denken en onderzoek ook weinig meer terug is te vinden, nu van overheidswege wordt opgelegd voor welke te onderzoeken onderwerpen nog gelden beschikbaar zijn. Of zoals Kortmann verzucht:

Ad-hoc reacties op wetgeving worden nog maar weinig geschreven, deels omdat het onderzoek is geprogrammeerd. Andere reacties worden geschreven op verzoek van derde-geldstroomgevers en dan kun je, hoe je het ook wendt of keert, niet altijd meer schrijven zoals je zelf zou willen.

Kijken we naar de financiering van het juridisch onderwijs en onderzoek dan is de nuchtere constatering dat dit in principe afhankelijk is van de eerste, rechtstreeks door de overheid verstrekte en helaas beperkte geldstroom. De voor het onderzoek benodigde extra financiering moet door de wetenschappelijk medewerkers zelf worden binnengehaald uit ofwel de tweede, ofwel de derde geldstroom. NWO, de overheidsinstantie die onderzoeksvoorstellen beoordeelt en uit een pot van zo'n 480 miljoen Euro gelden mag verdelen, mits het onderzoek past in strikt omschreven programma's. In haar strategisch plan is de universiteit al zo reëel te erkennen dat het vrijwel onmogelijk is hier extra gelden uit te verwerven. En al zouden we een juridisch onderwerp kunnen verzinnen dat zou kunnen passen in een van de door NWO aangewezen onderzoeksfocusgebieden, thema's of massa's dan is het schrijven van een onderzoeksvoorstel zo tijdrovend en kostbaar dat hier het verhaal eindigt. Er is immers geen menskracht vrij om hiervoor in te zetten, zelfs niet als hiervoor een coach vanuit de universiteit wordt aangezocht.

De financiële gaten die onherroepelijk ontstaan door het opdrogen van de eerste en tweede geldstroom dienen te worden gevuld met de zogeheten Derde Geldstroom, gelden van anderen, marktpartijen zoals particuliere organisaties en bedrijven. Het behoeft geen betoog dat ook in deze setting (zie ook Kortmann) van werkelijke autonomie geen sprake kan zijn, net zo min als aangetoond behoeft te worden dat vrijwel geen marktpartij gelden beschikbaar zal stellen voor gedegen onderzoek naar Nederlands positief recht, laat staan naar rechtsfilosofische of –historische onderwerpen. Er bestaan weliswaar nog gevulde vleespotten, al zal ook dat minder worden, maar deze zijn niet gevuld met gelden bestemd voor zuiver positiefrechtelijk

onderzoek. Internationalisering blijft het adagium, iets wat door de Utrechtse Universiteit en Rechtenfaculteit overigens van harte wordt omarmd. Mijns inziens opmerkelijk. Evenals een kind eerst de moedertaal zal moeten beheersen wil het met success een tweede taal aan kunnen leren, zal een juridisch student zich eerst het eigen rechtsstelsel in hoofdlijnen eigen gemaakt moeten hebben wil met success vergelijkend kunnen worden gekeken naar andere rechtsstelsels. Wil je kunnen vergelijken, dan moet er immers eerst een basis zijn waartegen het andere recht kan worden afgezet.

Hoe dan ook, stel nu dat de onderzoeksgelden wel worden binnengehaald, dan is dat geen geld voor onderwijs, maar voor onderzoek. Mensen die aan het onderzoeken zijn, kunnen niet tegelijkertijd doceren. Of in het beste geval maar ten dele. In extremo heeft dit geleid tot het voorstel van de vakgroep Privaatrecht om de hoogleraren niet meer in te zetten in de bachelorfase. De hoogleraren moeten de boer op, gelden werven. Het onderwijs wordt gegeven door jonge, niet lang afgestudeerde, juristen met kortlopende contracten. Hebt u het verdrag van Bologna en de mission statement nog in gedachten? Ik citeer nog even verder uit de doelstelling die behoort bij de vierde hoofdlijn uit het strategisch plan: de Academic Community:

Daartegenover mag de student van de universiteit een hoge kwaliteit van het onderwijs verwachten, binnen de financiële mogelijkheden. ... De opleidingen werken ook aan een ambitieuze cultuur door kleinschaligheid te creëren door onder andere het gebruik van kleinschalige werkvormen waarbij sprake is van intensief contact tussen docent en student...

Dit alles inderdaad binnen de (voor de veiligheid toegevoegde factor) financiële mogelijkheden, en die zijn gering hoe hard de docenten ook hun best doen gelden te werven en te besparen. Dit heeft tot onontkoombaar gevolg dat, zoals ik al eerder constateerde, aan de eerste eis die de maatschappij aan de jurist stelt, een goede kennis van het positieve recht, onvoldoende kan worden voldaan. Een hoge kwaliteit van het onderwijs impliceert goede, ervaren docenten met kennis, ervaring en diepgang. Docenten die onderwijs en onderzoek kunnen combineren en deze kennis teruggeven aan de studenten en deze helpen bij het vormen van hun eigen visie. Niet docenten die het grootste deel van hun tijd bezig zijn met het schrijven van onderzoeksvoorstellen en het geven van externe cursussen. Ook niet docenten die door de tijdelijkheid van hun aanstelling steeds met een schuin oog naar de mogelijkheden buiten de universiteit blijven kijken en die zelf de broodnodige begeleiding ontberen omdat de hoogleraar elders geld aan het werven is.

De tweede eis, het trainen van studenten in analyseren en formuleren is iets wat gedurende de gehele studieperiode nadrukkelijk in de aandacht moet blijven en niet beperkt kan blijven tot een los keuzevak of overgelaten kan worden aan debatingclubs. Een strakke lijn door de hele opleiding is hiervoor noodzakelijk. Alle vakken en docenten dienen hier aandacht aan te besteden, en het als vast element in hun onderwijs mee te nemen. Daarnaast dienen bij het normeren van papers, tentamens en toetsen correct taalgebruik en heldere formulering als uitgangspunt genomen te worden. Dit houdt in dat de docenten zelf ook over deze vaardigheid moeten beschikken. Bij mijn weten worden thans docenten hier niet op geselecteerd, noch in getraind of op gecontroleerd en is het geheel afhankelijk van de individuele docent of wel of niet op het eigen taalgebruik en dat van de student wordt gelet. Dit kan natuurlijk niet de norm zijn. Een vak als tekstanalyse moet in het curriculum worden opgenomen, of worden geïntegreerd in bijvoorbeeld een verplicht vak als rechtshistorie. Twee vliegen in een klap. Dat overigens van beginnende docenten met tijdelijke contracten vaardigheden op dit terrein ook niet mogen worden verwacht behoeft neem ik aan geen betoog. En alhoewel de maatschappij ook internationaliseert, en het doceren in het Engels en het aanbieden van cursussen academisch Engels heel nuttig en lovenswaardig zijn, wil ik toch pleiten voor het invoeren van een taaltoets Nederlands voor onze studenten en docenten en het bij deficienties op dat gebied aanbieden van cursussen correct Nederlands spreken en schrijven.

Dan de derde eis, die van integriteit, normbesef, de kernwaarden waar het allemaal mee begon, het doordringen van de studenten van een hogere Waarde die nagestreefd dient te worden. Die is noch in de Universitaire missie noch in Facultaire stukken te vinden. Ook binnen de diverse afdelingen van het juridische Departement, zoals mijn eigen afdeling Privaatrecht, wordt niet openlijk gesproken over een hogere Waarde die door alle docenten wordt gevoeld en onderschreven. Hoe komt de zoektocht naar Waarde en context dan in het onderwijs terug, en waar vinden we aandacht voor zaken als moreel besef en

ethiek? Kijken we naar het juridisch curriculum dan zien we dat in de eerste anderhalf jaar van de bacheloropleiding alle studenten hetzelfde programma volgen, te weten inleidingen in onder meer Privaatrecht, Publiekrecht, Europees recht en Strafrecht. Na deze anderhalf jaar kunnen de studenten een traject gaan volgen. Afhankelijk van het gekozen traject heeft de student veel of weinig keuzeruimte, waarbij aan de ene, ruime, kant van het spectrum zich de algemene opleiding Privaatrecht bevindt en aan de andere kant (vrijwel geen keuzeruimte) de notariële opleiding.

In deze curricula vinden we vrijwel geen vakken terug die zich richten op wat ik noem 'de morele scholing van de student': het bieden van een richtsnoer waarnaar de student zich, eenmaal afgestudeerd, zou moeten richten. Een uitzondering hierop vormt het notariële vak Notaris, recht en samenleving dat uitdrukkelijk een ethische component heeft. In dit vak wordt onder meer aandacht besteed aan de onpartijdigheid van de notaris en wordt discussie gevoerd over de rol van de notaris bij onder meer de vastgoedfraude. Een tweede vak dat zich bezig houdt met begrippen als recht en rechtvaardigheid is het vak Rechtsfilosofie, maar dit is een zogeheten contextvak, en is zoals dat heet 'optioneel verplicht'. De student kan namelijk kiezen uit vier optioneel verplichte vakken, waarvan rechtsfilosofie er één is. De kans dat een niet-notarieel rechtenstudent gedurende zijn studie helemaal niet uitgedaagd wordt na te denken over zijn morele kader, de normen en na te streven Waarde is dus 75%.

Zou er al iets van dit morele kader worden geschetst, dan moet dit vanuit de docenten zelf komen. Worden dan de docenten doorkneed met een bepaalde visie of geselecteerd op een bepaalde intrinsieke grondhouding? Dit, dames en heren, is een vraag uit de categorie retorisch. Nergens ligt vast aan welke eisen een universitair rechtendocent moet voldoen, anders dan de algemene eisen die aan werknemers bij de universiteit worden gesteld.

Wordt dan in het studiemateriaal aandacht besteed aan genoemde aandachtsgebieden of vindt een bepaalde selectie van materiaal plaats vanuit een morele visie? Helaas, in de juridische eindtermen is geen ruimte vrijgemaakt voor filosofische gedachten, noch voor morele kaders, en kan dus geen sprake zijn van het beheersen van de in mijn ogen noodzakelijke basis van het positieve Nederlandse recht.

In dit gehoor bevinden zich vele juridische hoogleraren en docenten, zowel van deze Utrechtse Universiteit als van andere universiteiten. Aan hen zou ik graag de vraag willen voorleggen welke waarden zij hun studenten willen overbrengen in de juridische studie. Hoe brengt u de dimensie recht aan in uw onderwijs? En wat is op dat gebied de lijn van uw universiteit en faculteit? En als u moet onderkennen dat de zoektocht naar juridische waarden geen onderdeel van uw onderwijs uitmaakt, en dat zoals Lokin stelt ook bij u de juridische opleiding te vergelijken is met een rap bedervend lopend buffet, is het dan niet aan u en mij hiertegen te ageren? U en ik zijn degenen die de handen ineen moeten slaan en moeten zorgen dat de Waarde in het juridisch onderwijs de plaats krijgt die zij verdient. Ik ben geenszins blind voor de voortschrijdende commercialisering in het academisch onderwijs en de grote druk die er op docenten staat om zoveel mogelijk studenten zo snel mogelijk te laten afstuderen gezien de geldende outputfinanciering, maar is onze tijd dan zo anders dan alle voorgaande eeuwen dat dergelijke reflecties niet meer nodig zouden zijn? Natuurlijk niet. Weliswaar vraagt iedere tijd om zijn eigen wetgeving – wat vroeger als onbehoorlijk of juist noodzakelijk werd ervaren kan thans geheel anders liggen –, maar juist een studie recht impliceert meer dan droge kennisoverdracht. Kennis van de maatschappij en onderzoek naar de vigerende moraal bijvoorbeeld. Kortmann doet de oproep aan ons om op te staan en revolutie te maken. Laten we aan die oproep gehoor geven en niet als het orkest op de Titanic de oude partituren blijven spelen terwijl we berusten in de ondergang.

Het is aan de juridische opleiding steeds te achterhalen welke regels en wetten zoals de Griekse denker en jurist Solon ooit zei, 'de maatschappij kan verdragen'. Dit impliceert een constante dialoog met de maatschappij, maar laat onverlet de Universele Waarde, het blijven zoeken naar het Iustum en het steeds voorhouden aan studenten dat zij hun geest op dat punt verlichten, of wel in het Latijn: Sol Iustitiae Illustrata Nos. Niet geheel toevallig het motto van onze Universiteit. Dit motto impliceert een hang naar verlichting, roept om rechtvaardigheid. Alles in de zuivere geest van Plato.

Sol Iustitiae Illustrata Nos. Ik sta er letterlijk voor, en figuurlijk achter. Sol iustitiae illustrata nos. Krachtiger kan de positie van de Rechtenfaculteit niet worden benadrukt, al is Rechtsgeleerdheid in Utrecht geen afzonderlijke faculteit meer. 'Dat is het begin van het einde', zo profeteerde een collega-hoogleraar van een andere Universiteit enige jaren geleden en in zekere zin geef ik hem gelijk. Niettegenstaande fraaie

missionstatements en ambitieuze doelstellingen waarin het begrip academische vorming meermaals wordt genoemd, zie ik de uitwerking ervan niet terug en wordt geen ruimte gemaakt voor dit in mijn optiek zo wezenlijke onderdeel van de juridische opleiding. Dit mag met name het departement Rechtsgeleerdheid zich aantrekken. Zoals in het strategisch plan wordt verwoord, is er binnen de universiteit oog voor de diversiteit in departementen en faculteiten. Dit zou zich naar mijn mening moeten vertalen in een juridische opleiding die vanuit een duidelijke visie wordt opgebouwd, en daarmee bedoel ik niet visie ten aanzien van internationalisering, bankability, stakeholders, focus, massa of andere slechts door geld gedreven parameters, maar op Waarde en een heldere visie op het zoeken daarnaar.

De conclusie mag wat mij betreft dus luiden dat de bedoelingen wellicht goed zijn, maar de uitwerking niet doordacht. Als er al nagedacht wordt op hoger niveau over na te streven Waarde, worden die gedachten niet uitgezet in de organisatie en tot één van de over te brengen kerndoelen gemaakt. Terwijl de maatschappij een duidelijke vraag laat zien naar juristen die doorkneed zijn in recht in ruime zin en doordrongen van waarde, leidt het huidig systeem tot een afkalving van alles waar de Academie voor zou moeten staan. Financieringssystemen gebaseerd op uitstroom en overheidsgestuurde onderzoekssubsidies doen het juridisch onderwijs, basis voor deze juristen, afbrokkelen en maken het verschil tussen de academisch en HBO-jurist uiteindelijk marginaal.

Als deze koers niet wijzigt, is het naar mijn mening slechts een kwestie van tijd voordat de academisch juridische opleiding op de klippen slaat.

En alhoewel deze rede wellicht overkomt als een ‘J’accuse’ tegen de huidige koers van Academie en overheid, is zij veeleer te beschouwen als een zuiver uitvloeisel van de te koesteren Platonische en Academische autonomie. De mogelijkheid om los van overheid en maatschappelijke druk datgene na te streven en te belijden waar je voor staat. J’accuse en I profess ineen.

Hoe nu verder? Want tussen droom en daad staan zoals we weten wetten in de weg, en praktische bezwaren. Ook daarvoor is het belangrijk dat we onze klassieken kennen. Wat deed onze held Odysseus om de roep van de Sirenen te weerstaan, vlak voordat hij Scylla en Charybdis bereikte? Hij liet zijn mannen was in hun oren stoppen en zichzelf aan de mast van het schip binden. Hij voer zijn eigen koers en liet zich niet afleiden van zijn uiteindelijke bestemming. En dat, geachte aanwezigen, zal ook mijn oplossing en koers zijn bij de uitoefening van dit schitterende ambt ten behoeve van de mooiste juridische opleiding. I profess.

Dames en heren, mijn promotie vond plaats op 21 december, de eerste dag van de winter. Vandaag is het 20 maart en vanmiddag om exact 12 uur 44 is de astronomische lente begonnen. De lente, het symbool van het nieuwe ontwaken. Deze rede begon met een lied van Bob Dylan, Times are a-changing. Ik sluit de rede af met een nieuwe lente. La primavera van Antonio Vivaldi. Zoals de bekende dichter Herman Gorter honderdtwintig jaar geleden schreef: ‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid’. Er is door mijn voorgangers veel gezaaid en gewerkt en het is met veel liefde en de zon van de Sol Iustitia dat ik, in een nieuwe lente, dat wat door hen is gezaaid tot verdere bloei breng.

Ik heb gezegd!